

Kirjoitus on osa Tiede & edistyksen yhteiskuntateorian nykytilaa ja tulevaisuutta käsittelevää kirjoitussarjaa.

Yhteiskunta teoriassa – teoria yhteiskunnassa

OLLI HERRANEN

Tiede ja edityksessä käytävässä yhteiskuntateoriakeskustelussa on kahden puheenvuoron aikana esitetty laaja joukko näkemyksiä, joista monet ovat helppoja allekirjoittaa. Mikko J. Virtanen (4/2021) kuvaa osuvasti suomalaisen yhteiskuntatieteen kenttää, jossa teoriakehityksen mahdollisuusehtoja määrittävät mittaamisen käytännöt, tutkijasukupolven vaihdos ja tutkimuksen ilmiöpohjaisuuden nousu. Näihin liittyvän kilpailullisuuden lisääntyminen näkyy englanninkielisten artikkelien ja rahoitushakemusten tehtailuna, joka syö aikaa teorioihin perehtymiseltä.

Olivia Mauryn (1–2/2022) jatkopuheenvuoro taas koskee täsmällisemmin klassisen teorian muotoja ja rajoitteita, sekä niiden kyseenalaistamista ja niistä irtautumista. Mauryn soveltama kansallisuus–ylikansallisuus-jaottelu sekä yleisempi moninaisuuden korostaminen sohaisevat eurooppalais-amerikkalaisen tieteellisen maailmankuvan ydintä. Kritiikillään Maury avaa ovea erilaisten alistettujen ryhmien maailmaan, jonka ääni ei ole akateemisen yhteiskuntateorian kehityksessä kuulunut.

Moni havainnoista pitää nähdäkseni paikkan-
sa, mutta puheenvuorot kärsivät itse myös siitä, mitä Virtanen kutsuu Arto Noron hengessä *aikalaيسانalyttisyydeksi*: ne kuvaavat osuvasti teoreettikkojen toimintaolosuhteita ja niissä vallitsevia suhtautumistapoja, mutta ne eivät lopulta kerro, mihin kirjoittajat teorialla tai yhteiskunnalla viittaavat. Koska näihin kysymyksiin vastaaminen on

nähdäkseni vaikuttavan ja asioihin pureutuvan yhteiskuntateorian yhteiskunnallinen mahdollisuusehto, otan niihin hieman pidemmän kaavan kautta kantaa. Perustelen näkökulmaani – Virtasta seuraten – sillä, että yhteiskuntateoriaa koskeva puhe uhkaa käydä jo niin moniääniseksi, että on epäselvää, missä määrin sitä koskevat puheenvuorot puhuvat enää samasta asiasta.

Keskityn puheenvuorossani kolmeen aiheeseen, jotka ovat aiemmissa puheenvuoroissa län-
nä, mutta joita ei käsitellä kunnolla. Aloitan vaikeimmasta, eli teorian ja tieteellisyyden välisestä suhteesta. Tekstini toinen osa koskee yhteiskuntaa ja teoriaa, kun taas kolmas käsittelee viimeaikaista teoriakehitystä. Lopuksi pohdin, mitä tämä kaikki tarkoittaa käytännössä. Tarkastelen kysymyksiä pääsääntöisesti marraskuussa 2022 julkaistavan kirjani *The Invisible Order* ja muiden hiljattaisten projektieni pohjalta.

Teoria ja tiede

Aloitan Virtasen toteamuksesta, jonka mukaan alati moniulotteisempi ja monimutkaisempi teoriakehitys on syrjäyttänyt eri tutkimusalojen ja -haarojen välisiä eroja selittävän ja sovittelevan yhteiskuntateorian. Kadoksissa on siis jaetut kiinnostopisteet, joita vasten laajempia kokonaisuuksia ja niihin suhteutuvia partikulaarisuuksia voisi jäsentää. Nähdäkseni tämä ei uhkaa ainoastaan teoreettisen työskentelyn vaan myös yhteiskun-

tatieteen tieteellisiä mahdollisuusehtoja. Puhe yhteiskuntateoriasta nimittäin väistämättä koskee tieteellistä teoriaa. Näin on siitä huolimatta, vaikkei ole mitään erityistä syytä rajata teoriasta käytävää legitiimiä keskustelua vain akatemian piiriin, kuten Maury tuo esille vastustaessaan ”universaaliksi” nimittämänsä perinteistä yhteiskuntateoriaa. On myös selvää, että moniin tieteen käytäntöihin ja skientismiin on hyviä syitä suhtautua kriittisesti ja yhteiskuntatieteen moniäänisyydestä pitää huolehtia. Tieteelle on oltava kuitenkin joitain kriteerejä, koska muuten emme voi tehdä eroa tieteen ja kristallipallostasta ennustamisen välille tiedonhankintamenetelminä.

Samana tieteelliseen teoriaan liittyvän ongelman voi katsoa yhdistävän kaikkia empiirisiä tieteitä: havainnoilla ja niihin liitetyillä selityksillä ei ole mitään yksiselitteistä suhdetta toisiinsa, vaan erilaisille havainnoille ja kokemuksille voi olla kilpailevia ja vastaavan uskottavan tuntuisia selityksiä (ns. teoreettinen alimääräytyneisyys). Ihmiset ovat myös aina omaksuneet havaintoja selittäviä teoreettisia malleja ”etukäteen”, vaikkeivät he aktiivisesti kiinnittäisi niihin huomiota (ns. havaintojen teoriapitoisuus). Yhteiskuntatieteille erityistä on selittämisen kohde, joka on jatkuvasa muutoksen tilassa ja jonka merkityksellinen osa selittäjä itsekin on. Tilanne monimutkaistuu entisestään, kun jopa subjektiivisesta kokemuksesta tulee havaintojen kohde, jonka merkityksellinen kuvaus selittää asiaa havaitisijalle itselleenkin. Lisäksi klassisen yhteiskuntateorian mukaan yhteiskunta ei palaudu sellaisenaan yksilöihin, koska ihmisten yhteistoiminta tuottaa heidän intentioistaan ja kokemuksistaan riippumattomia emergenttejä seurauksia. Kaiken tämän vuoksi yksinkertaisiin yhteiskuntaa koskeviin kausaaliselityksiin liittyy monia ongelmia.

Kuinka sitten tehdä yhteiskuntatiedettä tässä hankalassa kudelmassa? Yksi ajatus tulee Niklas Luhmannilta, jonka mukaan yhteiskuntatieteiden suuret teoriat ovat aina vastauksia joihinkin yhteiskunnallisiin ongelmiin, eli niillä kaikilla on samantyyppinen ”viiteongelma” (Luhmann 1997; Virtanen 2015, 38–42). Luhmannin sinänsä hyödyllisen ja valaisevan selitysstrategian ongelmaksi muodostuu puolestaan se, ettei se anna mitään

mittatikkua teorian selitysvoiman arvioimiseksi. Luhmann jää viiteongelmansa kanssa ”merkitysmaailman” sisälle, eli ratkaisu on viime kädessä semanttinen: paras selitys on se, joka on uskottavin. Suoran testaamisen kohdalla taas havainnon ja teorian väliin asettuva teoreettisen alimääräytyneisyyden ongelma ja yhteistoiminnan tahattomat seuraukset nostavat päätään. Kolmas vaihtoehto on bourdieulainen kenttäkamppailu, jossa eniten institutionaalista valtaa omaavat hallitsevat myös teorianmuodostuksen kenttää. Vaikka tässäkin mallissa on paljon totuutta (esim. Blyth ym. 2016; Platt 2010) ja se tuo esille tieteen sisäisen ideologisen kamppailun, sekään ei voi olla tyydyttävä ratkaisu teorioiden selitysvoiman arvioimiseksi.

Vilkaistaanpa nopeasti luonnontieteiden puolelle. Esimerkiksi fysiikkaa on jo pitkään vaivannut samat ongelmat kuin yhteiskuntatieteitä. Albert Einsteinin ja Leopold Infeldin (1962 [1938], 11–12) mukaan niin sanotun liikkeen ongelman ratkaisemista haittasi ”välittömään havaintoon perustuva harkinta[, joka] oli harhaanjohtava ja johti vääriin käsityksiin liikkeestä – käsityksiin, joista kuitenkin pidettiin kiinni vuosisatoja”. Havainnoilla on taipumus takertua kohteisiin, jotka voidaan välittömästi identifioida ja rajata. Kuinka Einstein sitten ratkaisi liikkeen ongelman? Hänen suuri oivalluksensa oli kaiken liikkeen suhteellisuus, jolloin myös kappaleiden ominaisuudet ovat suhteellisia toisiinsa nähden. Einstein kuitenkin kiinnittää suhteellisuusteorian komponentit valon nopeuteen, joka on vakio liikkuvien koordinaatistojen suhteen. Vaikka valokin liikkuu suhteessa kaikkeen, on sen havaittavan liikkeen nopeus vakio. Teoreettinen implikaatio on, että päättely tarvitsee jonkin konkreettisen ankkurin, josta käsin päätelmiä voi tehdä. Koska yhteiskunnasta ei tietenkään löydy valon nopeuden kaltaisia luonnontieteellisiä vakioita, on tutkittava ongelma ankkuroitava johonkin, mitä määrittää suhteellinen *yhteiskunnallinen* pysyvyys.

Klassisen yhteiskuntateorian mukaan yhteiskunnat organisoituvat joidenkin standardien mukaan. Arjessa kohtaamme paljon pysyvyyttä ja järjestystä, mutta koska olemme niin tottuneita siihen, emme kiinnitä asiaan aktiivisesti huo-

miota. Marxin mukaan elämme yhteiskunnissa kuin kalat vedessä. Yhteiskunnalliset rakenteet on mahdollista ymmärtää yhteistoimintaa organisoivina standardeina, joita määrittää se, etteivät ne ole varsinaisesti kenenkään hallinnassa eivätkä siis riippuvaisia kenenkään tietyn yksilön osallistumisesta niihin. Ne potentiaalisesti ylittävät yksilön eliniän, mutta ovat yhteiskunnallisen luonteensa vuoksi muuttuvia ja muutettavissa.

Ilman tätä rakenteellista mahdollisuusehtoa esimerkiksi yhteistoimintaa organisoiva kommunikaatio muuttuisi mahdottomaksi. Jos symbolisten järjestelmien merkitykset olisivat satunnaisia suhteessa partikulaarisiin tilanteisiin, ei kommunikaatio olisi mahdollista (Herranen 2022; kts. myös Heiskala 2021). Jopa radikaalia antropologiaa kehittälevät David Graeber ja David Wengrow (2022, 92–93) perustavat ajattelunsa tälle premissille: ihmisten väliset erot tulevat havaittaviksi vain suhteessa johonkin pysyvämpään. Toisin sanoen partikulaariset ilmiöt tulevat ymmärrettäväksi vain, kun ne suhteutetaan joihinkin yleisempiin ja pysyvämpiin ilmiöihin, jotka eivät ole yksittäisistä tulkitsijoista riippuvaisia. Täysin atomistisia ilmiöitä kun ei yhteiskunnallisessa todellisuudessa ole olemassakaan, vaikka kiinnostavia yksityiskohtia olisi kuinka paljon. Tästä seuraa, että on edelleen suositeltavaa pohtia sitä suhteellisen pysyvää järjestystä, joka yhteiskuntia määrittelee, koska muuten meidän voi olla mahdoton tunnistaa erilaisten välittömästi havaittavien ilmiöiden taustalla vaikuttavia yleisempiä syitä.

Yhteiskunta ja teoria

Maury kysyy puheenvuorossaan, mistä yhteiskunnasta ylipäätään puhumme, kun puhumme yhteiskuntateoriasta. Hän motivoi kysymyksensä vastaavalla havainnolla, jonka Virtanen tekee puheenvuorossaan: yhteiskunta ymmärretään nykyään teoreettisissa kysymyksenasetteluissa kuvitteelliseksi, länsimaiseksi, globaaleja kytköksiä ylenkatsovaksi ja vanhentuneeksi totaliteetiksi. Tätä seuraten Maury samastaa yhteiskunnan kansallisvaltion. Nähdäkseni yhteiskuntaa koskeva kysymys kannattaa kuitenkin ankkuroida niihin sanottuun järjestyksen ongelmaan, joka an-

taa sille historiallisen viitekehyksen ja mahdollistaa hedelmällisemmän jatkokehittelyn. Esitänkin, että yhteiskuntatieteitä on historiallisesti määritellyt jonkinlainen ymmärrys sen tutkimuskohteesta sekä sitä kuvaavista käsitteistä ja jäsenyksistä – eli siitä, kuinka erilaiset ja eri tasoiset ilmiöt näin ollen suhteutuvat toisiinsa.

Järjestyksen ongelma on ehkä klassisin yhteiskuntatieteen teoreettinen ongelma, josta voidaan johtaa laaja joukko muita ongelmia. Klassisen muotoilun ongelmasta esitti Thomas Hobbes teoksessaan *Leviathan* (1651). Hobbesin (1999 [1651], 122) mukaan ongelma syntyy, kun ”jotkut kaksi ihmistä haluavat samaa asiaa, mitä he eivät kuitenkaan voi molemmat saada”. Tämä tekee heistä viholliset toisilleen ja he ovat valmiit käyttämään jopa alistamista ja voimaa saadakseen haluamansa. ”Luonnontilassa” olevat ihmiset ajavatkin ainoastaan omaa etuaan eivätkä pysty siksi järjestäytymään rauhanomaisesti ilman heitä kurissa pitävää ylempää valtaa. (Mt., 122–124.) Nykytermein ilmaisten Hobbes ankkuroi havaitsemansa järjestyksen ongelman niukkuuteen – kaikkien saatavilla ei ole kaikkea – ja tekee näin todellisen ongelman näkyväksi: ihmisten on jatkuvasti kyettävä sovittelemaan yhteiskunnassa vallitsevat erot, koska muuten järjestys, eli yhteiskunnan rauhanomainen uusintaminen ei olisi mahdollista. Ilman järjestystä organisoivia voimia yhteiskunta hajoaishi sisäisiin ristiriitoihinsa.

Hobbesin vastaus ongelmaan oli yhteiskuntasopimus, jolla hän näki ihmisten luovuttavan osan itsehallinto-oikeuttaan suvereenille hallitsijalle. Vastineeksi he saivat rauhaa, turvaa ja vakautta. Ranskan, Amerikan ja teollisen vallankumouksen sekä valistuksen seurauksena syntyvässä yhteiskuntatieteessä – tässä kohtaa vielä yksikössä – alkoi kuitenkin muodostua ajatuksia ja käsitteitä, joiden selitysalue olisi syvempi kuin yksilön hyötyyn, sopimukseen tai niistä seuraaviin poliittisiin instituutioihin pohjaavat selitysmallit. Esimerkiksi utopiasosialisti Henri de Saint-Simon, joka näki elämänsä aikana erilaisten hallitusmuotojen seuraavan toisiaan, katsoi etteivät nämä muutokset ja vallankumoukset vaikuttaneet niiden taustalla oleviin perustavampiin yhteiskunnallisiin suhteisiin – jopa Ranskan vallankumous oli lopulta vain

”poliittinen” (Maus 1962, 10–11). Yhteiskunta sai 1800-luvulla tällaisia merkityksiä, ja se alettiin ymmärtää ”dynaamisena, kehittyvänä, mahdollisesti epävakana itsenäisenä kokonaisuutena, joka oli tietyssä mielessä perustavanlaatuisempi kuin valtio” (Porter 2003, 33; Suom. OH).

Yhteiskunta on siis historiallisesti aina merkinnyt yhteiskuntatieteessä valtiota syvempää kehystä. Useimpien yhteiskuntatieteen klassikoiden tulokulma yhteiskuntaan olikin sen kokonaisvaikutusten tieteellinen selvittäminen, kylläkin eri näkökulmista. Pisimmälle järjestyksen ongelman teoretisoinnin vei Talcott Parsons, jonka yhteiskuntien rauhanomaista uusintamista tutkiva teoreettinen ohjelma huipentui hänen uransa keskivaiheen pääteokseen *The Social System* (1951). Kirjassaan Parsons kuvaa yksityiskohtaisen tarkasti suhdemekanismeja, joilla ihmiset päätyvät arjen käytännöissään tuottamaan ja uusintamaan dynaamisen yhteiskuntarakenteen. Samalla hän antoi seikkaperäisen kuvauksen siitä, mitä nämä rakenteet ovat. Oleellista Parsonsille oli, että samalla kun nämä osittain myös tiedostamattomat integraatiomekanismit mahdollistavat pitkälle työnjaollisesti kehittyneiden yhteiskuntien toiminnan ylipäättään, niillä on myös taipumus uusintaa yhteiskunnassa vallitsevat erot ja valtarakenteet, kunnes mekanismit pettävät ja yhteiskunta ajautuu selvitystilaan. Yhteiskunnalliset rakenteet siis luovat puitteet erilaisten erojen havaitsemiselle ja teoretisoinnille.

Parsons sai kuitenkin 1900-luvun puolen välin jälkeen täyslaidallisen kritiikkiä osakseen. Häntä moitittiin staattisuuden ja formalismin lisäksi esimerkiksi sokeudesta yhteiskunnallisille ongelmille (Mills 2015 [1959]), luokkakamppailujen todellisuudelle (Dahrendorf 1958) ja sukupuolieroille (Friedan 1963). Betty Friedanin (mt., 121) mukaan Parsonsin teoria ”ei jätä muuta roolia naiselle kuin ’kotirouvan’”, tehden sukupuoli-erottelusta järjestelmän funktionaalisen piirteen. Kaikissa näissä kritiikeissä on mukana totuutta, mutta Parsonsin puolustautumisyrityksistä huolimatta (esim. Parsons & Johnson 1975) hän toimi ukkosenjohdattimena laajemmalle muutokselle, jonka seurauksena yhteiskunnalliseen kokonaisnäkemykseen pyrkivistä integraatioteorioista luotiin käytännössä kokonaan.

Parsonsin teorian kaatumisen jälkeen ainoastaan marxilainen teoria jäi hahmottelemaan yhteiskunnallista kokonaiskuvausta. Sen lähtökohta yhteiskunnalliseen järjestykseen kumpusi ristiriidoista ja konflikteista, jotka kuitenkin ankuroitiin Marxin kokonaisvaltaiseen kapitalisminanalyysiin. Neuvostoliiton romahdettua yhä kulttuurisemmin ja kielellisemmin orientoitunut valtavirtainen yhteiskuntateoria kykeni lopulta marginalisoimaan marxilaisen teorian monilla eri tavoilla, jotka näkyvät nykyäänkin lukuisissa alan oppikirjoissa. Tyypillinen tapa suhtautua Marxiin on ollut työntää hänet muottiin, joka on leimallinen angloamerikkalaiselle teoretisoinnille, eli pakottamalla teoria ontologisiin dikotomioihin. Esimerkiksi Marxin perusta-päälysrakente-hahmotteluun liittyvät vulgaaritulkinnot ovat tyypillinen esimerkki tällaisesta muotista (Koivisto & Lahtinen 2012), jotka sivuuttavat Marxin kokonaisyhteiskunnallisen ajattelun. Samalla sivuutetaan tätä taustaa vasten hahmotettavat näkemykset vaikkapa kapitalismin historiallisesta erityisyydestä (Wood 2017 [1999]) tai kapitalistisen kilpailun seurauksista keskenään erilaisilla mutta globaalisti keskinäisriippuvaisilla talouden alueilla (Shaikh 2016).

Kokonaisyhteiskunnallisia näkemyksiä hahmotelleita klassikkoajattelijoina koskevat stereotyyppit ilmaisevatkin tyypillisesti jotain, mitä Pertti Töttö (2012, 81) kutsuu fasilitaatioefektiksi: puheenpitäjän ja kuuntelijan välillä on tulkki, jolla on oma lehmä ojassa. Näin valmiit asenteet ohjaavat eteenpäin välitettävää tulkintaa teoriasta. Klassikkoja käytetään omien teoriakehittelyjen keppihevosiina tekemällä heidän teorioistaan yksinkertaistavia väitteitä, joiden varjolla ajetaan Virtasen mainitseman oman erityistutkimusalueen agendaa, mistä seuraa alati erikoistuvia erityisalojen sisäisiä keskusteluja. Samalla luovumme siitä tieteen ajatuksesta, jossa rakennetaan sen päälle, joka jo tiedetään tai ymmärretään, kuvittelemalla, ettei mitään yhteistä nimittäjää, yhteiskuntaa, ole olemassa – tai ainakaan sitä ei voi tutkia, koska kaikki on muuttunut, kaikki on niin hirveän monimutkaista ja kaikkea on nykyään niin montaa eri sorttia. Luopumisen seurauk-

sena koko yhteiskuntateorian kenttä pyritään keksimään uudelleen, mikä johtaa taas uusiin ongelmiin.

Uudelleen keksimässä rakenteita ja toimijoita

Mikä sitten yhteiskuntateoriakentän uudelleenkeksimisessä voisi olla ongelmana? Palaan edellisen alaluvun havaintoon erityisesti anglo-amerikkalaisesta taipumuksesta pakottaa teorit ontologisiin dikotomioihin. Tämä tarkoittaa käytännössä sellaisten käsitteellisten objektien tuottamista, joita voidaan teoriakeskusteluissa pyöritellä omissa semanttisissa sfääreissään ja asetella vastakkain. Ontologisoineilla ja vastakkainasetteluilla perustellaan erityistutkimusalueiden ja kenttien itseisarvoista merkitystä, mutta samalla operaatiolla tutkijat päätyvät nähdäkseeni herkästi keskustelemaan erilaisilla käsitteillä samoista asioista. Yhteiskuntatiede päättyy tuottamaan kasvavassa määrin uusia koulukuntia, joiden suhteet kehittyvät universumin laajenemisen logiikalla: kaikki galaksit loittonevat samaan aikaan toisistaan. Mark Blyth (2008) kuvaa erityisesti amerikkalaisen akatemian dynaamisuutta termillä *ambulance chasing*, jonka seurauksena pyörää päädytään keksimään loputtomasti uudelleen. Keskeinen tapa tuottaa uusia teorioita onkin rakentaa klassisista käsitteistä olkiukkoja ja moittia niiden kelvottomuutta ja vanhanaikaisuutta.

Tuodakseni vähän lihaa puheenvuoroni luiden ympärille käytän konkreettisenä esimerkkinä kahta tutkimaani niin kutsutun uusinstitutionalistisen teoriaperinteen keskeistä suuntausta, *historiallista institutionalismia* ja *ideationaalista institutionalismia* (tai *ideateoria*) (Herranen 2022). Kiinnostavan esimerkistä tekee se, että institutionalismitutkimuksen tarkoitus taloustieteessä, politiikan tutkimuksessa ja sosiologiassa on ollut korostaa historiallista kontingenssia, toimijuutta ja yhteiskunnallista kontekstia. Tässä mielessä se on historiallisesti kerta toisensa jälkeen noussut esiin eräänlaisena ”vastarintaliikkeenä” liiallisen abstraktion, formalismin ja reduktionismin riivaamalle valtavirtatieteelle.

Toisaalta sen tarkoitus on ollut tarjota sateenvarjo eri tutkimusalojen välille. (Ethington & McDonagh 1995; Ross 1995.)

Hyvistä aikomuksistaan huolimatta uusinstitutionalistinen kenttä on hajanaisempi kuin koskaan. Aihetta käsittelevässä oppikirjassaan B. Guy Peters (2012) identifioi kahdeksan sen eri koulukuntaa. *Ideateoria* (esim. Blyth 1997; Béland & Cox 2011) ei edes mahdu tähän luokitteluun, jonka taas Vivien A. Schmidt (2008; 2010) nostaa yhdeksi ”suureksi” uusinstitutionalismiksi ja johon hän edelleen kiinnittää oman *diskursiivisen institutionalisminsa* (DI). Myös ideateorian sisällä on ehdotettu alanimikkeitä uusiksi koulukunniksi (esim. Hay 2017) ja DI:kin on saanut jo alavariantin (Carstensen & Schmidt 2017). Taloustieteellinen ja sosiologinen institutionalismi hajaavat edelleen osiin erilaisiin klassisiin ja uusiin varianteihin, ja on myös olemassa uutta *taloussosiologista institutionalismia* (Nee 2005). Jos siis on joku käsite, jonka pitäisi pystyä kokoomaan yhteen nämä suuntaukset, looginen valinta lienee ”instituutio”. Mutta siitä ongelmat vasta alkavat.

Peters (2012, 175–182) palauttaa koko instituutioita koskevan keskustelun käytännössä sosiologian klassiseen rakenne-toimija-jaotteluun, josta muut kiistellyt käsitteparit kumpuavat. Itse instituution käsite leviää kuitenkin käsiin sitä konsensusta lukuun ottamatta, että kyse on jonkinlaisista sääntöjärjestelmistä. Tästä Peters (mt., 91–92) osuvasti kysyy, että jos säännöt ovat tutkimuksen operatiivinen elementti, niin mihin yläkäsitettä instituutio edes tarvitaan. Tämän ongelman tiimoilta instituution ympärillä käytävä keskustelu on ajautunut muistuttamaan omaa häntäänsä jahtaavaa koiraa, koska päättelyketjut ovat eri alakoulukuntien tuottaman lisääntyvän käsittehötön vuoksi kasvavassa määrin tyyppiä: ”instituutiot ovat sääntöjä, säännöt ovat normeja, normit ovat kognitiivisia kehyksiä, kognitiiviset kehykset ovat ideoita, ideat ovat ...”, ja niin edelleen. Idea taas on käsite, jolla koko ideateoria-koulukunnan itsenäinen olemassaolo perustellaan (esim. Blyth 1997). Tiivistetysti ideateorian keskeinen tarkoitus on puolustaa toimijuutta ja vastustaa rakennejattelun – jota historialli-

nen institutionalismi edustaa – teleologista ja totalisoivaa luonnetta, koska tällaisten rakenteiden katsotaan tekevän toimijoista tahdottomia idiootteja. Ideateoreettinen asetelma toistaa siis klassisen toimija–rakenne-dikotomian. Toimijuudesta nousee vielä toisen kertaluokan käsitetasolle antamalla ”idealle” ontologinen status, jolloin siitä tuotetaan sosiaalisen todellisuuden fundamentaalinen perusosa.

Vaikka näin päädytään faktisesti jäljittelemään luonnontiedettä, ei ideoiden luonteesta vallitse yksimielisyyttä. Kovina ontologisina objekteina ideat ovat olentoja itsessään, joilla pitäisi täten olla itsenäisiä kausaalisia voimia. Jos taas suhtaudumme myötämielisesti ajatukseen, että ideoita voi käyttää synonyyminä normeille, uskomuksille, arvoille, tavoille, narratiiveille ja niin edelleen, törmäävät ne kuitenkin tähän kausaalisuuden vaatimukseen. Jos nimittäin idean voi vaihtaa mihin tahansa muuhun käsitteeseen, ei eri ideoilla ole mitään yhteistä nimittäjää. Jotta taas kausaalisuuden vaatimus toteutuisi, tarvitaan joku yhteinen nimittäjä, johon kausaalisuuteen tarvittavat ominaisuudet voidaan kiinnittää. Idea onkin yhtäältä niin moniulotteinen ja toisaalta yleinen käsite, ettei siitä saa otetta. Esimerkki kuvaa mielestäni yleisemminkin nyky-yhteiskuntateorian ongelmia: ilman yhteistä, johonkin yleisempään kiinnittyvää nimittäjää on vaikea tietää, mistä puhutaan.

Selkein referenssi ideateorialle on Bergerin ja Luckmannin klassinen sosiaalinen konstruktionismi. Näiden vertailusta käy esille, ettei teorioiden välillä ole käytännössä muuta eroa kuin ideateorian perusosan, idean, itsenäinen ontologinen asema. Bergerin ja Luckmannin vertaaminen Parsonsiin taas paljastaa, kuinka klassinen sosiaalinen konstruktionismi toistaa hämmästyttävässä määrin Parsonsin järjestelmäteorian premissit, vaikka sen piti tehdä juuri tämä teoria tyhjäksi (Herranen 2022). Suurin ero on, että konstruktionismi palauttaa koko yhteiskunnallisen todellisuuden viime kädessä yksilöiden mielensisältöihin, kun taas Parsons ja klassinen yhteiskuntateoria yhteiskunnallisiin suhteisiin.

Jos taas vertaamme historiallista institutionalismia Parsonsiin, huomaamme kuinka teoriap-

remisseissä ei myöskään ole merkittävää eroa. Kiinnostavaa kuitenkin on, että siinä missä Parsons rakentaa teoriansa johdonmukaisella käsitteellisellä (nojatuo)li työskentelyllä ja valtavalla määrällä tietoutta aikansa empiirisen tutkimuksen tuloksista, tekee historiallinen institutionalismi 30 vuotta empiiristä tutkimusta päästäkseen käytännössä samaan lopputulokseen – vaikkakin eksplisiittisen antagonisessa suhteessa juuri Parsonsiin (esim. Conran & Thelen 2016). Parsonsin, historiallisen institutionalismin, ideateorian ja sosiaalisen konstruktionismin teoriapremissien rekonstruktio tuottavatkin hyvin samantyyppiset lopputulokset, mutta jälkimmäisten tarve rakennetaan säännönmukaisesti *contra* Parsons.

Kuinka tästä eteenpäin?

Uusinstitutionalismiin liittyvä vakava ongelma on, että jos instituutiolle ei löydy mitään positiivista määritelmää, tekee se tyhjäksi koko hankkeen. Jotta voitaisiin puhua ylipäätään instituutioista – edes monikossa – on niille oltava yhteinen nimittäjä. Samasta syystä olen huolissani yhteiskuntateorian ja tätä kautta yhteiskuntatieteiden nykytilasta: jotta voitaisiin puhua yhteiskunnista ja niitä tutkivista tieteistä, niille tarvittaisiin yleisempiä ja vakaampia, tieteellisyyden vakavasti otettavia kiinnekohtia. Tällaiseen ohjelmaan on kuitenkin liittynyt ongelmia, joita ei pidä sivuuttaa. Kuten esimerkiksi Mauryn puheenvuorosta, yllä olevasta tekstistä ja suuresta määrästä feminististä tutkimusta käy ilmi (esim. Delamont 2003; Platt 2010; Skeggs 2008), on yhteiskuntatieteen historia monessa mielessä miehisen teoretisoinnin historiaa, joka on sulkenut erilaisia ryhmiä ulkopuolelleen ja häivyttänyt niiden välisiä eroja.

Järkevä tapa oppia historiasta nähdäkseni on, että klassisesta yhteiskuntateoriasta naarataan esiin kova ydin ulossulkemisen ja kieltämisen sijaan, ja virheistä otetaan opiksi. Yhdeksi välineeksi ehdotan teorian ankkurointia, joka mahdollistaa pienten ja suurten teoreettisten ongelmien keskinäisten suhteiden tarkastelun, koska pienten teorioiden viiteongelmat ovat keskinäisriippuvaisissa yhteiskunnissa sidoksissa suurempiin. Yksityiskohdat ja pienempien ilmiöiden

suhteellinen autonomia tulevat tällöin havaittavaksi jotain yleisempää vasten. Lisäksi ankkuroinnilla varmistetaan, että puhutaan samasta asiasta.

Ankkuroinnin ajatus selittää myös, miksi yhteiskuntateoriat ovat perinteisesti lähteneet liikkeelle suhteellisen pysyvistä ilmiöistä, jotka liittyvät yhteiskunnallisiin rakenteisiin. Yksinkertaisimmillaan ajatukseni rakenteista on, että elämme käytännöllisessä todellisuudessa, jossa keskinäiset suhteemme organisoituvat tavalla, jotka eivät ole suoraan kenenkään havaittavissa sen enempää kuin hallittavissa. Konkreettisesti rakenteet tulevatkin esille monissa arkisissa ilmiöissä, joita pidämme itsestäänselvyyksinä: leipää on kauppojen hyllyillä, junat kulkevat suht ajalaan ja raha toimii molemmissa maksuvälineinä.

Kaikilla meillä on kokemuksia rahallisten transaktioiden välittämistä seurauksista, mutta rahan ominaisuuksia on turha yrittää etsiä sen kouriintuntuvasta materiaalisesta kantajasta. Raha osallistuu *sekä* yhteiskunnallisen järjestyksen *että* yhteiskunnallisten erojen organisointiin ja ylläpitämiseen tavoilla, joihin kaikkiin meillä ei ole välitöntä pääsyä. Rahan ja talouden ongelmat eivät aukea seuraamalla vain rahavirtoja, koska niihin liittyvät yhteiskunnalliset suhteet organisoivat työtä ja tuotantoa, sekä rahan liikkeelle laskemisen käytäntöjä. Nämä suhteet eivät organisoidu myöskään vain merkityks maailmoissa, vaan ovat konkreettisia suhteessa rahan käyttäjiin, tuotantoon, työnjakoon ja kaikkien näiden ympäristövaikutuksiin. Raha onkin yksi esimerkki, joka tarjoaa konkreettisen ankkurin teoreettisen ongelman havaitsemiselle ja lähtökohdan erikoistuneemmille tutkimusohjelmille.

Kirjani otsikko *The Invisible Order* kuvaa tätä rakenteiden paradoksia: vaikka yhteiskunnallinen järjestys sinänsä on välittömästi havaittava ilmiö, tarvitaan sitä organisoivien, näkymättömiä periaatteiden ymmärtämiseksi epäsuora havainnointia ja teoreettisia käsitteitä. Järjestyksen ongelmassa onkin kyse siitä, että yhteiskunnallinen elämä on normalisoitunut suhteessa meihin niin vahvasti, että toteutamme jatkuvasti itses-tämme riippumattomia yleisempiä tarkoituksia niihin pyrkimättä tai edes niitä havaitsematta.

Ratkaisu ei ole siis johdettavissa välittömistä havainnoista, vaan olosuhteiden, niissä havaitun järjestyksen ja järjestykseen vaikuttavien epäsymmetristen voimien väliset suhteet joudutaan selittämään yleisemmällä teorialla. Teoriaa tarvitaan myös näiden suhteiden ja niiden seurausten ottamiseksi demokraattiseen hallintaan. Ilman edes alkeellista konsensusta siitä, mistä ylipäätään puhumme, kadotamme taas koko yhteiskunnan kuvasta ja keskitymme omien, toisistaan loputtomasti eriytyvien semanttisten maailmojemme rakenteluun. Tämä syö yhteiskuntatieteen uskottavuutta. Samalla elämme aikaa, jossa uskottaville ja syvälle yhteiskunnan rakenteisiin käyville selityksille ja muutoksille on huutava tarve. ■

YTT OLLI HERRANEN *on sosiologian tutkijatohtori Helsingin yliopistossa.*

KIRJALLISUUS

- Béland, D. & Cox, H. (toim.) (2011) *Ideas and politics in social science research*. Oxford University Press: Oxford.
- Blyth, M. (1997) 'Any more bright ideas?' The ideational turn of comparative political economy. *Comparative Politics*, 29:2, 229–250.
- Blyth, M. (2008) The secret life of institutions: On the role of ideas in the evolving economic systems. *Revue de la Régulation. Capitalisme, Institutions, Pouvoirs*, 3:4, 1–11.
- Blyth, M., Helgadóttir, O., & Kring, W. (2016) Ideas and historical institutionalism. Teoksessa: Fioretos, O. & Falletti, T. & Sheingate, A. (toim.) *The Oxford handbook of historical institutionalism*. Oxford University Press: Oxford, 142–162.
- Carstensen, M. B., & Schmidt, V. A. (2017) Power through, over and in ideas: Conceptualizing ideational power in discursive institutionalism. *Journal of European Public Policy*, 23:3, 318–337.
- Conran, J., & Thelen, K. (2016) Institutional change. Teoksessa: Fioretos, O. & Falletti, T. G. & Sheingate, A. (toim.). *The Oxford handbook of historical institutionalism*. Oxford University Press: Oxford. 51–70.
- Dahrendorf, R. (1958) Out of Utopia: Toward a Reorientation of Sociological Analysis. *American Journal of Sociology*, 64:2, 115–127.
- Delamont, S. (2003) *Feminist Sociology*. Sage: London.
- Einstein, A. & Infeld, L. (1962 [1938]) *Fysiikan kehitys*.

- Newtonista kvanttiteoriaan. Suom. Hirvinen, H. Otava: Helsinki.
- Ethington, P. J. & McDonagh, E. L. (1995). The common space of social science inquiry. *Polity*, 28:1, 85–90.
- Friedan, B. (1963) *The Feminine Mystique*. Dell: New York.
- Graeber, D. & Wengrow, D. (2022 [2021]) *Alussa oli... Ihmiskunnan uusi historia*. Suom. Anna Tuomikoski. Teos: Helsinki.
- Hay, C. (2007) The Interdependence of Intra- and Inter-Subjectivity in Constructivist Institutionalism. *Critical Review*, 29:2, 235–247.
- Heiskala, R. (2021) *Semiotic Sociology*. Palgrave Macmillan: Cham.
- Herranen, O. (tulossa 2022) *The Invisible Order. A Relational Approach to Social Institutions*. Palgrave Macmillan: Cham.
- Hobbes, T. (1999 [1651]) *Leviathan: eli kirkollisen ja valtollisen yhteiskunnan aines, muoto ja valta*. Suom. Tuomo Alho. Vastapaino: Tampere.
- Koivisto, J. & Lahtinen, M. (2012) Karl Marx. Teoksessa: Koikkalainen, P. & Korvela, P.-E. (toim.) *Klassiset poliittiset ajattelijat*. Vastapaino: Tampere.
- Luhmann, N. (1997) *Die Gesellschaft der Gesellschaft (Teilbände I & II)*. Suhrkamp: Frankfurt am Main.
- Maus, H. (1962) *A Short History of Sociology*. Routledge: Oxon.
- Mills, C. W. (2015 [1959]) *Sosiologinen mielikuvitus*. Suom. Karisto, A. ym. Gaudeamus: Helsinki.
- Nee, V. (2005) The New Institutionalisms in Economics and Sociology. Teoksessa: Smelser, N. & Swedberg, R. (toim.) *The Handbook of Economic Sociology, 2nd Edition*. Princeton University Press: Princeton, NJ: Oxford. 49–74.
- Parsons, T. & Johnson, H. M. (1975) Interview with Talcott Parsons. *Revue européenne des sciences sociales*, 13:34, 81–90.
- Peters, B. G. (2012). *Institutional theory in political science: The new institutionalism (3rd ed.)*. Continuum International Publishing Group: New York.
- Platt, J. (2010) Sociology. Teoksessa: Backhouse, R. E. & Fontaine, P. (toim.) *The History of the Social Sciences Since 1945*. Cambridge University Press: New York, 102–135.
- Porter, T. M. (2003) Genres and Objects of Social Inquiry, from the Enlightenment to 1890. Teoksessa: Porter, T. M. & Ross, D. (toim.) *The Cambridge History of Science, Volume 7: The Modern Social Sciences*, Cambridge University Press: Cambridge, 13–39.
- Ross, D. (1995) The many lives of institutionalism in American social science. *Polity*, 28:1, 117–123.
- Schmidt, V. A. (2008) Discursive institutionalism: The explanatory power of ideas and discourse. *Annual Review of Political Science*, 11:1, 303–326.
- Schmidt, V. A. (2010). Taking ideas and discourse seriously: Explaining change through discursive institutionalism as the fourth ‘new institutionalism’. *European Political Science Review*, 2:1, 1–25.
- Shaikh, A. (2016) *Capitalism: Competition, conflict, crises*. Oxford University Press: Oxford.
- Skeggs, B. (2008) The Dirty History of Feminism and Sociology: Or the War of Conceptual Attrition. *The Sociological Review*, 56:4, 670–690.
- Töttö, P. (2012) *Paljonko on paljon? Luvuilla argumentoinnista empiirisessä tutkimuksessa*. Vastapaino: Tampere.
- Virtanen, M. J. (2015) *Systeemiteoreettisia askelmerkkejä nyky-yhteiskuntaan. Tutkielma systeemiteoreettisesta yhteiskuntateoriasta ja sen metodologisesta käytöstä*. Tutkijaliitto: Helsinki.
- Wood, E. M. (2017 [1999]) *The origin of capitalism: A longer view*. Verso: London.